www.pertwk.com

ف

بەشی دەهەم

خەت و زمان لە ئەدەبیاتی کوردی داو بەسەرهاتی مێژووییان

زمانگەلی کە ئەمرۆ لەدەست ئێمەدانو کەڵکیان لێوەردەگیرێ، لە سەرەتاوە بەم شێوەیە نەبوون، هەروەك گەلو نەتەوەکان بۆ گەیشتن بەم ئاستە کە ئێستا تێیدان بە زۆر دەورە گەلی پرتەنگو چەڵەمەدا تێپەڕیونو زۆر کەندو کۆسپیان بڕیوە، زمانیش بۆ گەیشتن بەم هەلومەرجانەی ئیستا بە هەورازو لێژی زۆردا تێپەڕیوەو لەگەڵ ئاڵۆزی زۆر دەستەو یەخە بوە تا توانیویەتی بگاتە ڕێكو پێکیو شێوەی ئەمرۆیی خۆی. واهەبوە زمانەکانی چەند ناوچە تێکەڵاو بوونو دوای گێرەو کێشەیەکی زۆر، تێکەڵاوێکیان لی پێك هاتوە، دوایە لە پڕ کەوتۆتە بەر هێرشی گەلانی بەهێزتر، زمانەکەشیان کەوتۆتە ژێر تەوژمی زمانی گەلی سەرکەوتوو کە بە هیچ شێوەیەکە وەك ئەو زمانەی خۆیان نەچوە کە پێشتر قسەیان پێدەکرد. کەواتە تێك هەڵچوونو کێشە دەستپێکردوە، لە دواییشدا ئەو لایەنە کە فەرهەنگەکەی دەوڵەمەندتر بوە، زمانەکەی دیکەی خستۆتە ژێر کاریگەری خۆی، وێرای ئەوەی کە وشەگەلی دیکە بێ ئەوەی لە رووی بەرنامەی دارێژراوەوە بێ، تەنیا لەسەر بنەمای

[237] ئیسلام دە ئێران دا، پیترۆ شفسکی، وەرگێڕانی کەریم کەشاوەرز ل 33
[238]

پێویستی و لە ئاکامی پێوەندی لەگەڵ یەکتردا هاتوونە نێوی و زمانێکی گۆردراو هاتۆتە ئاراوەو هێندێك جار ئەم ئاڵو گۆڕە ریشەیی بوەو بۆتە هۆی ئەوە کە زمانی یەکلایەنەکان بەتەواوی لەناوبچێ.

بە لەبەر چاو گرتنی ئەمە کە زمان یەکێك لە هۆکارە گرینگەکانی یەکبوونی نەتەوەیی و قەومییە، بوونی روخساری هاوبەشیتر لە بواری فەرهەنگی و مادی و مەعنەویدا تەنیا بۆ وەراست گەڕان و مستۆگەر بوونی یەکیەتیی میللی و نەتەوەییە، هەروەك لەزۆر شوێن و یەك لەوان لەسەر قەومی کوردیش، سەرەڕای ئەوەی زۆر هۆکاری تێکدەرو وێرانکەر بۆ لەناو بردنی نەتەوەی کورد لە گۆڕێدا بوەو تەنانەت لێکدابڕینی سیاسی و... ش هیچکام نەیانتوانیوە کە لە یەکبوونی نەتەوەی کورد بەرگری بکەن.

سەرەڕای هەموو ئەوانە، باس لە زمانی کوردی پێویستی بە لەبەرچاو گرتنی چەند ئەسڵ هەیە، کە یەکەم و بنەڕەتییان دۆزینەوەی ریشەی ئەم زمانەیە، وێرای ئەوەی رابردووی ئەم زمانە زۆر دوورەو بە قەوم و تایفەگەلی زۆرکۆن بەستراوەتەوە، ئەم کارە زۆر دژوارەو پێویستی بە لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی زۆر پڕزەحمەت و لێزانانە هەیە، زۆر مرۆی خاوەن ڕاو روانگەو پسپۆر هەیە، هەر بۆیەش ئەم کارە تا ئێستا بە شێوەی شیاوی خۆی تا ئەمڕۆ جێبەجێ نەکراوەو ئەو زانیاریانەی لەبەر دەستیش‌دان کەمن.

دیارە ئەم وتەیەی من بەم مانایە نیە کە تا ئێستا کارێك لەم بوارەدا نەکراوەو لیکۆڵینەوە نەبوەو هەڵوێست نەگیراوە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە بەم تاریکایەی بە سەر مێژووی ئەم نەتەوەیەدا کشاوەو دەست تێوەردانی ئەملاو ئەولا لەم بوارەدا بۆتە هۆی ئەوەی کە هەڵوێستەکە ناتەواو بێ، هەر بۆیەش بۆ گەیشتن بە ئامانجی پێویست تێکۆشان و هەوڵی زۆری پێویستە. دیارە بۆ کەسێك کە مەبەستی بێ لەسەر زمانی کوردی لێکۆڵینەوە بکا جگە لە دۆزینەوەی ریشەی ئەم زمانەو

باس‌و خواس له‌سه‌ر چلۆنایه‌تی وه‌زعی ئێستای، ده‌بێ تا ئه‌و شوێنه‌ی ده‌كرێ ده‌لیل بێنێته‌وه‌و گه‌ڕانه‌وه‌ بۆ رابردووی ئه‌م زمانه‌ش ئه‌وه‌نده‌ی بكرێ سوود ده‌گه‌یه‌نێ.

ئیتنۆ گرافی یا زانستی نه‌ته‌وایه‌تی، له‌سه‌ر بنه‌مای قانوونمه‌ندی خۆی زمانی كوردی له‌گه‌ڵ زمانی مادی به‌یه‌ك زمان داده‌نێ‌و زمانی ئه‌وێستاش هه‌ر به‌م زمانه‌ (كوردی) ده‌زانێ‌و به‌تایبه‌تی به‌ كوردی موكری Mokre ناوی ده‌با. هه‌رچه‌ند جگه‌ له‌ چه‌ند وشه‌ له‌ زمانی مادیی تۆخمان له‌به‌ر ده‌ستدا نیه‌، به‌ڵام زاناگه‌لی وه‌ك "دار مستتر"ی رۆژهه‌ڵاتناس‌و نووسه‌ری كتێبی "لێكۆڵینه‌وه‌ له‌سه‌ر ئێران"[239] و دوكتور ئیسپایزێرو هوارت ئه‌م بۆچوونه‌یان سه‌لماندوه‌و زمانی كوردی‌و مادی به‌یه‌ك داده‌نێن، نووسه‌ری ئه‌م كتێبه‌ش هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌م بڕوایه‌یه‌و پێی وایه‌ ئه‌گه‌ر زمانی مادی ئه‌مرۆ به‌و شێوه‌ كه‌ زاناكان ده‌یهێننه‌ گۆڕێ، شوێنه‌وارێكی له‌خۆ جێ نه‌هێشتوه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌یه‌ كه‌ ئه‌م زمانه‌ ئه‌مرۆ

به‌م شێوه‌ پانو به‌رینه‌ درێژه‌ به‌ ژیانی خۆی ئه‌داووه‌ك فارس ده‌ڵێن: آب در كوزه‌و ما تشنه‌ لبان میگردیم= ئاو له‌گۆزه‌ دایه‌و له‌ به‌رده‌ستمانه‌ كه‌چی ئێمه‌ به‌ تینوویی وێڵین.

هه‌ر چه‌ند زمانی ماددی به‌ هه‌موو تواناییه‌وه‌ ده‌ زمانی كوردی دا بوونی هه‌یه‌، زانایان له‌ شوێنه‌كانیتر به‌ دوایدا ده‌گه‌رێن، ئه‌وه‌ش له‌ حاڵێكدایه‌ كه‌ ده‌زانین مادی‌و پارسیش زۆر له‌ یه‌كتر نیزیك بوون،[240] كه‌وابوو له‌راستیدا ئه‌و شوێنه‌وارانه‌ی كه‌ ئێمه‌ ته‌نیا به‌ فارسیان تێده‌گه‌ین مادیشن‌و ئه‌وه‌ باسێكه‌ كه‌ ئیسترابۆن، جوغرافی زانی یوونانی هێناویته‌ گۆڕێ.[241] كه‌وابوو زمانی مادیی كه‌ ئێمه‌ به‌ زمانی ئه‌وێستای

---

[239] Dar mesteter; Era

[240] كتێبی ئێرانی كۆن, ئیسترابۆن, كه‌له‌ ل 3ی وه‌رگرتوه‌ ئاماژه‌ی به‌ وێكچوونی زمانه‌كانی مادیی‌و پارسی كردوه‌, ده‌بێ ئه‌وه‌ش زیاد كه‌ین كه‌ ئیسترابۆن له‌ سه‌ده‌ی یه‌كه‌می میلادی مه‌سیح واته‌ له‌ زه‌مانی ئه‌شكانییه‌كاندا ژیاوه‌و زۆر له‌ ماده‌كان‌و پارسه‌كان نیزیك بوه‌.

[241] سه‌بك ناسی, مامۆستا محمد ته‌قی به‌هار (ملك الشعرا) به‌رگی 1 لاپه‌ره‌كانی 3و4 به‌دوا

دەزانین، راست زمانی کوردیەو هەر وەك لە بەشەکانی پێشووی ئەم کتێبەدا ئاماژەمان پێکرد، کوردو ماد یەکنو لەگەڵ فارسەکانیش جیاوازیان زۆر کەمە.

خوالێخۆشبوو مامۆستا ملك الشعرای بەهار لە ئاماژە بە زمانی مادیی کە بە زمانێکی جیای دادەنێو لە دابەش کردنی زمانەکاندا زمانی مادیی جیا لە زمانی پارسی سەیر دەکا دەنووسێ: کۆنترین یادگار لە ژیانی باپیرانی دێرینمان ماوەتەوە "نوسکەکانی ئەوێستا"ن کە پێکهاتەیەکە لە سروودە دینییەکانو فەرمانگەل ئایینی ئەژدادەکانو

برێك لە مێژووی تێدایە کە شانامەی فیردۆسیشدا تا ئەو کات کە دەگاتە زەمانی زەردەشت سێ پیتمان نموونەی دیارە.[242]

ئەم وتارە پێشاندەری ئەو راستێیە کە پێوەندی سیاسیو ئەدەبیو کۆمەڵایەتی ئێران هیچ کات نەپساوەتەوەو گاسەی زەردەشت نموونەی کۆنترینی ئەو زمانانەیە. بەڵام لە سەر نیزیکی زمانەکانی پارسیو مادی، بە هیچ شێوەیەك نابێ گومانمان هەبێ، چونکو بەوتەی مامۆستا بەهار: ئەگەر هاتباو زمانی مادەکان کە بەشێکی گەورە لە ئێرانییەکانو شار نشینانی ئاریایی ئەو کات بوون جیاوازی لەگەڵ زمانی فارسی هەخامەنشی هەبایە، کورشو داریوشو... لە کەتیبەکانی خۆیاندا کە بە سێ زمانی فارسی، ئاشووریو عیلامین، بە زمانی مادیش دەیان نووسین تا بەشێکی زۆر لە خەڵکی وڵاتەکەی لە تێگەیشتنی ئەم کەتیبانە بێبەش نەکردبا، لێرەڕا دەردەکەوێ کە زمانی مادی هەمان زمانی فارسی دێرینە، یا لەو نیزیکەو یەکێك لە زاراوەکانی بوە، لە ناوی پادشاکانی ماد لەگوێن "فرا ئاوەرت"و "خشیترین"و... کە بە ئارت دەست پی دەکا.[243] دیارە نووسەری ئەم کتێبە بڕوای وایە کە زمانی مادی زاراوەیەك لە پارسی نەبوە، بە پێچەوانە پارسی لقێك لە زمانی میللی مادی بوە کە بەر لەو لە سەرانسەری ئێراندا زمانی زاڵ بوە.پێشتر بۆ وەبیر هێنانەوە ئاماژەمان بەوە کرد کە

242 هەمان سەرچاوە

243 هەمان سەرچاوە.

کوردەکان لە هەموو شوێنی ئێراندا بڵاو بوونەوەو بەشێك لـە ڕۆژهەڵاتناسـان بڕوایـان وایە کە کوردەکان لـە ڕۆژ هـەڵات ڕا بـەرەو ڕۆژئـاوا کۆچیان کـردوە کـە دیـارە ئەمـە ناتوانێ هەڵکەوتێکی تایبەت یا هیرپگەری تێدا بێ. کوردەکان بەشێك لەخەڵکی ئێران بوونو دوایە لـە سـەدەکانی زۆر دووردا بـە هۆگـەلێك کـە پێشـتر هێمـای پـێ کـراوەو پێشی دەکرێ، ئەوان لە ناوچەی بنەڕەتی خۆیان جێگیر بوون کە ئەویش بریتییـە لـە هەرێمەکانی ڕۆژئاوا– ئازەربایجان، هەمـەدانو ئیسـفەهان– بـەرەو ڕۆژئـاوا چـوونەتە پێش کە ئەویش هەر لە ناوکی ئەو جێگەیە بـوە کـە ناوەنـدی جـێگیر بوونیانـە. ملك الشعرای بەهار لەم بابەتەوە دەڵێ: بێگومـان تایفـەکانی کـورد لـەو خەڵکانـەن کـە لـە ڕۆژگاری زۆر کۆنەوە لە خاکی خۆیاندا کە بەشێك لە ئێرانە نیشتەجێ بـوون، زۆرجـار بـەدوای لەوەڕگـەدا، چـادرو تاوڵـەکانیان گواسـتۆتەوە بـۆ دەشـتەکانی لوڕسـتانو شـاخەکانی ئیسـفەهانو کوەکیلویـەو تەنانـەت گەیشـتوونە قەراخـەکانی کەنـداوی فارسـیش، زمـانو دابونـەریتیان یـەکێك لـە کـۆنترین زمانـەکانو دابو نەریتـەکانی ئێرانیەو شێعری کوردی کە بەشێك لە بەشەکانی پێـنج هیجایی کۆنـە، وشـەو زمـانی ئەم قەومە یەکێك لە لقەکانی زمانی ئێرانییە.[244]

هـەر لـەم بابەتـەوە گزنیفـۆن سـەردارو مێژوونووسـی یونـانیی سـەردەمی هەخامەنشـیەکانیش لـە کتـێبی ئاناباز یـا گەڕانـەوەی دەهەزارکـەس هێنـدێك شـتی نووسیوەو[245] زۆر زانای تریش ڕای خۆیان لەم بوارەدا دەربڕیوەو گوتوویانـە گاسـەی زەردەشـت بـە زمـانی کوردییـە کـە یـەکێك لـە لقـەکانی زمـانی ئێرانییـە،[246] کـەوابوو زمانێکی کە مادەکان پێی دەدوان نەیدەتوانی زمانێکی جیا لە زمانی قەومەکانی دیکە لەم مەڵبەندە بـێ. زمـانی ئەوێسـتایی، زمـانی وتووێـژی خـەڵك بـە تایبـەتی ڕۆژئـاواو باکووری ڕۆژئاوای ئێران (کوردستان) بوەو ئەو بەشە لە وشەگەلی مادیش کە لە

---

[244] سەبك ناسی, بەرگی یەکەم پەراوێزی ل 5

[245] ئانا باسیز یا گەڕانەوەی دەهەزار کەس, گزنفۆن ل 307 بەدوا

[246] مێژووی وشەگەلی سامی, نووسینی دوکتور ئیسرائیل, چاپی میسر, ل6 تا 45

کەتیبە جۆراوجۆرەکاندا ماوەتەوە، ئەوە دەسەلمێنن، لەلایەکی دیکەش گوتمان کە هێندێك کەس لەسەر ئەو باوەڕەن کە زەردەشتی خاوەن ئەوێستا خۆشی کورد بوە، کەسانێکیش هەن کە دەڵێن زەردەشت ماد بووەو لە بنەماڵەی "سێپتیامە"یە.[247] پلینیۆسیش کە لە 23–79ی زایینیدا ژیاوە لە کتێبەکەی خۆی (مێژووی سروشتی)دا زەردەشتی بە مادیی ناساندووەو[248] ئەوەش لە هەلو مەرجێك دایە کە زەردەشت بە پێچەوانەی زۆر لە وتەکان لە سەدەی حەوتەمی بەر لە زایینیدا ژیاوە– لە 660ی پێش میلاد لەدایك بووەو 583 وەفاتی کردووە– دیارە ئامانجی ئێمە مێژوو وتن نیە بەڵکو ئاماژە بەو مەسەلەیە کە لە مێژووەکاندا لە هەر جێگایەك لە شتێك یا لە کەسێك باس کرابێ‌و بە مادییان ناو بردبێ، بێ گومان لە چەند جێگەی دیکەش بە کوردیان ناو بردوە یا لە قەومەکانی کوردی هەرە کۆنی وەك لۆلۆ، کاسایی، میتانی ناویمان هێناوەتە گۆڕێ، ئەوەش ناتوانێ لەوە بەدەر بێ کە کوردو

فارسی ئەمرۆ	ئەوێستایی	کوردی ئەمرۆ	فارسی ئەمرۆ	ئەوێستایی	کوردی ئەمرۆ
شد	بوت	بوو	زود باش	زوت بوی	زووبە
دختر	کنیژك	کەنیشك	ماهی	ماسیا	ماسی[249]

ماد یەك بوون‌و جیاوازیان تەنیا لە تایفەی بەستراوە بەو بوە.کاتێك زەردەشت مادیی یا کوردە، زمانەکەشی یەکێك لەم دوانە دەبێ، چونکو ئەوانەش هەردوویان یەکن، لەئاکامدا کورد یا مادیی بوە، کە زۆربەی بۆچوونەکانیش بڕوایان وایە کە هەردوو یەکن‌و بۆ سەلماندنی ئەم وتەش ئەوەندە بەسە کە چاوێك لە وشەکانی ئەوێستا کەین‌و لەگەڵ هاوتای کوردی خۆی بەرئاوردی بکەین‌و پێکەوە هەڵیان سەنگێنین، بۆوێنە لەم یەك دوو وشەی خوارێ بڕوانن:

---

[247] مەزدیسناو ئەدەبی پارسی, دوکتور محمد معینی بەرگی1 ل 80

[248]

[249] کار نامەی ئەردەشیری بابەکان, نووسینی احمد کەسرەوی ل 19

دیارە زۆر لە زاناو ڕۆژهەڵاتناسەکان ئەو بۆچوونەیان سەلماندوە کە دەتوانین لە "ئەرنۆلدکە"و "دار میستتر" ناوبەرین.[250] [251]، ئەوان باوەریان ئەوەیە کە زمانی کوردی پاشماوەی زمانی مادییە، تەنانەت ئەگەر خوێنەری بەرێز لەگەڵ زمانی کوردیی بەتایبەت ناوچەی سابڵاغ (مەهاباد) لە کوردستانی ئێران ئاشنایەتی هەبێو کتێبی زەندو ئەوێستا بخوێنێتەوە تاڕادەیەکی زۆر دەتوانین تێیان بگەنو ئەم شتە وا لەگەڵ بڕوای کوردەکانو لە هەموانیش زیاتر لەگەڵ کوردەکانی ئێرانی تێکەڵاو بوە کە دەڵێن: ئەگەر زمانی فارسیش بە یەکجاری لەناو بچێ دەتوانین لە رووی وشە تۆخەکانی ئێرانی کە هەمان زمانی کوردییە دووبارە زیندووی کەینەوە.

ئیبنی خەلەکان لە زمانی کوردی نووسیویەتی: ئینزان ئەگەر بزوێنی بۆ دابنێی دەبێتە ئینسان، چونکو لە عەرەبیدا پیتی ز هێندێك جار دەبێتە س[252] و ئەمرۆش لە هەورامان بە مرۆڤ دەڵێن "ئینزان"و بە ئەسەد (شێر) دەڵێن "ئەزەد"[253] زمانی کوردی بەشێکە لە زمانی ئینزانی کە زمان ناسەکان ئەو زمانە بە ریشەی بنەرەتی زمانی ئێرانی– ئاریییو بە بناغەی تەواوی زمانەکانی مادیو هیندیوپارسیو ئیلامی دەزانن،[254] زمانی مادی کە ڕۆژهەڵاتناسەکانو لێکۆلەرەوان بەتێکرا ئەو زمانە بە زمانی ئەوێستا دەزانن، دیارە ئەویش لە بەرامبەر بە زمانی کوردی هەر بە کوردی دادەنین. بۆیە لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین بەمە بگەین لەبەر ئەوەی زمانی کوردیو فارسی زۆر لێك نیزیکن زۆر بە باشی لە یەکتر تێدەگەن. بۆ سەلماندنی ئەم بیرۆکە دەتوانین زۆر دەلیل بێنینەوە، یەك لەم دەلیلانە ئەوەیە کە لەسەر ڕێوشوێنی زمان ناسیو بۆچوونی زمان ناسان، بۆ دیاری کردنی نێوانی دوو زمانو دیاری بوونی سەربەستی ئەوان دەڵێن، هەرکات دووکەس بۆ تێگەیشتن لە یەکترو حاڵی بوون لە

250

251 کتاب راڤەگەل ئێرانو زمانی مادەکان نووسینی دار مستتر

252 ئیبنی خەلەکان, بەرگی هەوەڵ ل 317

253 ئیبنی خەلەکان, وەرگێرانی مەهلەبی کوری ئەبی سەفرە ل 285

254 کوردو کوردستانو شوێنەکانی سەر بە کوردستان, محمد مەردوخ کوردستانی ل 42

قسەی یەك پێویستیان بە وەرگێڕ هەبێ دەتوانین بڵێین لە دوو زمانی جیاواز كەڵك وەردەگرن.[255]

بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی كە مادەكانو پارسەكان كە ساڵهای ساڵ پێكەوەو لە نیزیك یەكترو لە چوارچێوەیەكدا ژیاون، بێگومان پێوەندی بەیەكەوە ئاخاوتنیشیان هەبوەو لە هەلومەرجێكی وەهادا یا دەبێ زمانێكی هاوبەشیان بووبێ تا بەو زمانە مەبەستی خۆیان لە یەكتر حالی كەنو یا هەركەسێك وەرگێڕێكی لەگەڵ بێ تا لەقسەی لایەنەكەی دی حالی بێ. دیارە بەشی دووهەم بەكردەوە ناگونجێ، كەوابێ دەبێ شقی یەكەم بووبێ، هەروەك ئەمرۆ ئەگەر كوردێكو توركێك بكەونە یەك بۆ یەكتر حالّی كردن لە زمانی فارسی كەڵك وەردەگرن كە زمانی رەسمی وڵاتەكەیە، ئەگەر ئەوكاتیش وابووبێ سێهەمیان كامە بووە؟ وێرای ئەوەی دەزانین شتی وا نەبوە، ئەگەر بشبووبێ زمانی هاوبەش مادی بوە، چونكو مادەكان فەرمانرەوای ئێران بوونو، خەڵكی ئێرانو یەك لەوان گەلی فارسیش هەر بوەو سەدەو نیوێك ئەم وەزعە درێژەی هەبوەو زمانیشیان زمانی زاڵی خەڵكی ئێران بوە، وێرای ئەوەی ئەوە مستۆگەرە كە لە هەر وڵاتێك هەمووكات راوێژی زمانی قەومی زاڵ دەبێتە زمانی رەسمی وڵاتەكە. بەم وتەیە لەهەردوو حاڵەتدا مەبەستی ئێمە دابین دەبێ، ئەگەر لە زمانی یەكتر تێدەگەیشتنو یا زمانێك بە دوو راوێژی جیاواز بوە بەڵام لەیەكتر حالّی بوون كە ئەم بۆچوونە لەراستی نیزیكترە دیسانیش مەبەستی ئێمە دابینەو، ئەگەر زمانی مادی زمانی رەسمی وڵات بوە كە لەم حاڵەتەدا خەڵك ناچار بوون فێری بن تا بتوانن كاروباری رۆژانەیان جێبەجێ بكەن. لێرەشدا مەبەستی ئێمە كە بریتییە لەوەی پارسیو مادی لە زمانی یەكتر گەیشتوون دابین بوە.

ئێستا لەسەر كوردو مادیش هەر شتێكی ئاوایە، بەم جیاوازییە كە (كوردومـاد) هەنگاوێك لە پارسیو مادیی لەپێشتر بوون، چونكو ئەودوانە یەكنو لە دەورێك دا بوون، هەر وەك زۆربەی لێكۆلەرەوانی وەك ملك الشعرای بەهارو دار مستتر بەو ئاكامە

[255] مێژووی زمانی فارسی دوكتور پەرویز ناتل خانلەری بەرگی هەوەڵ ل 145

www.pertwk.com

گەیشتوون کە کوردو ماد دوو تایفە لەیەك نەتەوەن. تا جییەك کە "ئەرانسکی"و هێندێکیتر کە باسمان کردوونو لەدوایەش ئاماژەیان پێ دەکرێتەوە، زمانی کوردی بە تەواوی بە زمانی ئەوێستاییو مادیی دەزانن.[256] لەلایەکی تر ئێمە دەزانین کە زمانی دەورەی دێرینی ئێران، هەتا هەرەس هێنانی هەخامەنشیەکان بریتی بوە لە مادییو پارسیی دێرینو لە سەدەکانی نێوەراستیشدا دوای سلووکییەکان واتە لە دەورەی ئەشکانیو ساسانییەکاندا زمانی ئێرانیان زمانی پەهلەوی بوە کە لەگەڵ زمانی مادەکان، کوردەکانو قەومە گچکەکانی ئەو دەورەو زمانی ئەوێستایی یەك بووە.زمانی کورد ئەمرۆکە هەمان زمانی مادییە، هەمان زمانی پەهلەوی سەردەمی پارتیو ساسانییە، کە دەڵێن جێگەی زمانی مادی گرتۆتەوە. نووسەری کتێب بە لەبەرچاو گرتنی ئەم راستیانە بێ راوەستان بەدوای وشەی مادیا، مادیی وشەی کوردو کوردیشی لی زیاد دەکا، چونکو لە رابردووی دووردا هەروەك پێشتر ئاماژەمان پێ کردوە، ماد بریتی بوە لە یەکیەتی کۆی تایفەگەلێك کە هەرکام لە بەرپرسی تایفەکان رێبەری ئەم یەکەتیەیان لە عۆدە بوەو حکوومەتیش لە کاتی بەرێوەبەری هەر تایفەیەك لەلایەن ئەم تایفەوە پێك دەهات.[257] روونیشە کە ناکرێ چەن تایفە یەکگرتووبنو حکوومەتی هاوبەشیان هەبێو چەند سەدە بەیەکەوە ژیابن، بەلام زمانی جیا لە یەکتریان بووبێو لە زمانی یەکتر حالی نەبووبن. هەرچەند وێدەچی راوێژیان بەیەکەوە برووسکە جیاوازییەکیان بووبێ، هەر وەك لە نێو زاراوەکانی زمانی کوردیش یا لە نێو زاراوەکانی ئەمرۆی ئازەربایجانیشدا بەرچاو دەکەوێ، بێجگە لەم تایفەگەلە کە ولاتەکەشیان بەربلاوییەکی ئەوتۆی نەبوە کە هەلو مەرجێکی وا پێك بێنێو لەسەر پارچە خاکێکی چکۆلەدا ژیاون، ئەم حالەتە چاوەروان ناکرێ، بەلام لەوەش کە ئەم زمانە بەم بەرتەسکییە، هی زمانە ئێرانییەکانە گومان نیە.[258]

---

[256] سەرەتای فقه اللغەی ئێرانی ای.م. ئەرانسکی, وەرگێرانی کەریم کەشاوەرز ل 160 بەدوا

[257] مێژووی زمانی ئەدەبی ئازەربایجان. تۆفیق حاجیف ل 20 تا 21

[258] سەرەتای فقه اللغەی ئێرانی, ای.م. ئەرانسکی ل 58

ئاكامێكی دیكەی كە نووسەری كتێب گیری كەوتوە ئەوەیە كە ئەو زمانەی لە سەرەتارا ئەوێستایان پێ نووسیوە هەر ئەم زمانە پەهلەوی یا پەهلە=فەهلەیە كە زمانو راوێژی مادیش بوە، كە بەدوای لەناو چوونی حكومەتی مادو بەدەسەلات گەیشتنی پارسییەكان لەباو كەوتو زمانی فارسی جێی ئەوی گرتەوە، لێرەدا ئەگەر نووسەر لەوشەی زاراوە كەڵك وەردەگرێ لەبەر ئەوەیە كە بڕوای وایە مادیو پارسی یەك زمان بوونو جیاوازیەكی ئەوتۆ لە گوتنیاندا نەبوە، چونكو هەر وەك گوتمان، ناگونجێ لە پارچە خاكێكدا، قەومی باڵادەست (ماد) بۆ خەڵكی ئەو ناوچە نا ئاشناو غەریبە بێو لە قسەی ئەوان حاڵی نەبن. دواتر لە سەردەمی ساسانییەكاندا هەروەك دەزانین، ئەردەشیری بابەكان بۆ ئەوەی كە زمانی ئێرانیان كە لە زەمانی ئەشكانییەكاندا شپرزە ببوو وشەو زمانی یۆنانی رەخنەیەكی زۆری تێدا كردبوو هەروەك لە بارەگای گەورە پیاواندا زمانی باو یۆنانی بوە،بڕیاریدا بۆ پاك كردنەوەی زمانی ئێرانیو یەك دەنگ كردنی ئەو دەست بەكار بێو چونكو لە رابردووی دووردا هەمووشت دەچۆوە سەر دینو ئاینو فەرهەنگو كاروباری مەعنەویو پەروەردەو فێركردنیش لەژێر دەزگای ئاییندا بوو، بۆیە جێبەجێ كردنی ئەو كارەشی بەئەوان سپارد، بەتایبەتی گرینگیكی تایبەتی كە ئەردەشیر بە یەكبوونی دینو رەسمیەتدان بە ئایینی زەردەشتی بوو، ئەوە بوو كە هەردووك كار بەیەكەوە دەست پێ كراو بە سەر لە نوێ نووسینەوەی ئەوێستاو كۆكردنەوەی ئەوو حاشیە نووسی لەسەر زەندو پازەند بە زمانی پەهلەویو... بەوتەیەكی تر بەتیرێك دوونیشانەی ئەنگاوتن، وێرای تازەكرانەوەی ژیانی ئایینی زەردەشت، نووسینی كتێبگەل ئایینی بە زمانی پەهلەوی بەرێوە چوو، لە راستیدا زاراوەی جۆراوجۆر كە هاتبوونە نێوو ئەو وشەگەلە بیانی كە وەك زمانی یۆنانی هاتبوونە نێو زمانەكە دووریان خستنەوە، هەروەك حاڵەتی رەسمی پەیداكردنی زمانی پەهلەوی، هەموو خەڵكی هەوڵی فێربوونیان دەدا زەختێكی نادیاری لی كەوتبۆوە.

لێرەدا پێویستە ئاماژە بکرێ کە زمانی پەهلەوی زمانی مادستان بووە کە بەو دەورەیان فەهلە یا پەهلە گوتوە، ئەو ناوچەش بریتی بوە لە مەڵبەندەکانی "اصفهان، رەی، هەمەدان، ئازەربایجانو کوردستان، دیارە کوردستانی ئەسڵی کە بەشێك بوە لە باکووری رۆژئاواو رۆژئاوای ئێرانو چەند بەشێك لە دەوەری بەهتانو ناوچە گەلێکیش لە نێوان زێی گەورەو چووك واتە پەهلەوی لە راستیدا دوایە بۆتە پەهلەوییەو لەراستیدا پەهلەوی هەمان زمانی مادی بووە.[259]

زمانی پەهلەوی لەلایەن هەرکەسەو بە شێوەیەك لێك دراوەتەوەو بۆلایەك راکێشراوە، بەڵام ئەوەی کە دەبێ بیڵێین ئەوەیە کە ئەم زمانە زمانی مادەکان بوە، جا هەرکەس چۆنی بۆ دەچێو (ئەم لێکدانەوانە کامیان راستە، باسیکی جیاوازەو پێویستی بە لێدوانێکی زیاتر هەیە) هۆی ئەم لێکدانەوە جۆراوجۆرانەش روونە. چونکو ئەمرۆ لەخاکی مادەکاندا نەتەوەو تایفەی لێك جیا دەژین کە بە درێژایی چەند سەدەی درێژو جێ گۆرینی قەومیو کۆچە جۆراوجۆرەکان گەیشتوونە ئەم مەڵبەندەو لەگەڵ خەڵکی وێ تێکەڵ بوونو لە ئاکامدا هەرکەس هەوڵدەدا خۆی بە خاوەنی مافێکی زیاتر بنوێنێو ئەم دەوەرە بەخاکی باو باپیرانی خۆی لەقەڵەمدا کە بە وتەی ئاغای رەئیسنیا هەمووی ئەم داوایانە لە نەبوونی بەڵگەی پێویست لە سەردەمەکانی بەر لە ئیسلام لە نێو لێکۆڵینەوەکانی لیکۆلەرەوان سەرچاوە دەگرێ.[260]

لەکۆتاییدا بە سەرنجدان بەم دەلیلانەی پێشتر هێناومانەوە، تا ئەوکاتەی لێکۆلەرەوەکانو بەتایبەتی توێژەرەوەکانی ئێرانی، وەدوای ئەگەرو مەگەری دووبارەو چەند بارە دەکەون، سەرەرای ئەوەی بەڵگەی زیندووی وەك ئەوێستاو ئەو کتێبانەی بە زمانی پەهلەوی نووسراون کە بە ددان پێدا هێنانی هەمووی ئەوانو هی

---

[259] الفهرست محمد کوری ئیسحاق الندیم, وەرگێرانی محمد رزا تجدد ل 22 بەدواو دکتور پەرویز ناتل خانلەری بەرگی یەکەم ل 247

[260] ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران دا, رەحیم رەئیس نیا, بەرگی دووهەم ل 855

دیکەش لەگەڵ زمانی کوردی دێتەوە،[261] دیسانیش بەدوای لێکۆلینەوەی نابەجێ یا ئاسەواری زمانی مادییدا عەودالْن، هیچ ئاکامێکی ئەوتۆ دەست ناکەوێ. بە بەراورد کردنی زمانی پەهلەوی و کوردی، دەردەکەوێ کە زمانێکی تا ئەمرۆ بەپەتیو تۆخی ماوەتەوە هەر زمانی کوردییەو هەروەك "ئیسترابون" باس دەکا زمانی پەهلەوی زمانی وتووێژو ئاخاوتنی گەلو پارسی دێرین، زمانی ئەدەبی سەردەمەکانی بەر لە ئیسلام بوە کە بۆ نووسینی فەرمانەکانی دەوڵەتیو نووسین کەڵکی لی وەردەگیرا.[262]

شتی جێگەی سەرنج بەتایبەتی لە پێوەندی لەگەڵ وتەکەی ئیسترابون، بریتییە لەوەی کە تەواوی کتێبەکانی سەردەمەکانی بەر لە ئیسلام کە ئەمرۆ بەدەستەوەن، دوای ئیسلام سەر لە نوێ نووسراونەوە یا نووسراون، هەموویان بە زمانی پەهلەوینو ئەوە خۆی دەلیلە بۆ ئەوەی کە ئەوانەی خەریکی زیندوو کردنەوەی ئاسەواری بەر لە ئیسلام بوون، لە زمانی وتوویژ کە خۆشیان زانیویانە کەڵکیان وەرگرتوە.

هەروەك بەڵگەیەکی زۆر کۆنی کە لە "فیوم"ی میسر دەست کەوتوە بەزمانی پەهلەوییەو میستێر ویست" پسپۆری زمانی پەهلەوی دەڵێ ئەم بەڵگە هی سەدەی دووهەمی کۆچییەو جگە لە ئەوێستا تەواوی ئەو کتێبانەی بە پەهلەوی نووسراون دەگەرێنەوە بۆ دوای سەردەمی ساسانی،[263] دەورەیەك کە ئێرانییەکان ماوەیەکی زۆر دواتر کەوتنە بیری ژیاندنەوەی زمانو سەربەستی خۆیان. بەڵام لەجیاتی راقە لەسەر ئەو شتەی هەمانە، وەدوای ئەوە دەکەوین کە نیمانەو چاوەروانین یەکێك بێو لە سەردەمە کۆنەکاندا بەڵگە بداتە دەستمانو بڵێ: ئەوەی ئێوە بە شوێنی دا دەگەرێن ئەوەیە!

---

[261] وەك ملك الشعرای بەهارو ئەوانیتر کە لەم کتێبەدا نموونەی زۆرمان لی هێناونەوە

[262] مێژووی قەدیمی ئێران, ئیسترا بون, بەرگی پێنجەم ل 67

[263] کوردو کوردستانو شوێنەکانی سەر بەو, محمد مەردووخ ل 44

بەڵام ئەوەی هەمانە، زمانێکە کە قسەی پێ دەکەینو هەر ئەوەندە بەسە زمانی پەهلەویو زمانی کوردی لە پەنا یەك دابنێینو وێکچوونی زۆرو زەوەندی ئەوان بە یەکەوە هەڵسەنگێنین، لە هەلومەرجی ئەمڕۆدا باشترین نموونە لە زاراوەکانی کوردی، زاراوەی لوڕییە کە لە تێکەڵی لەگەڵ بیانیان پارێزراوە. دوای ئەو زاراوەی "کەلهوڕی kalhary"یەو پاشانیش "گۆران (Goran"و "هەورامی Avrami"و "گیلی"و "کرمانجی" واتە تەواوی زاراوەکانی زمانی کوردی.

سێر سیدنی ئیسمیت دەڵێ: زمانی کوردی خاوەنی ئاڵوگۆڕو بەرەو پێش چوونی ڕاستیو قەدیمییەو لە زمانی "فارسگەلی قەدیم" (زمانی لەوحەی داریوش)یش زۆر کۆنترە، بە شێوەیەك کە لە سەدەی شەشەمی بەر لە میلاد کە هێشتا زمانی پەهلەوی هەر مابوو، زمانی کوردیش هەبوە[(1)] خوێنەری بەڕێز ناچارە بۆ ئەوەی ئەم مەتڵەبە باش حاڵی بێ جارێکیتر ئەمە بخوێنێتەوە.

بۆ وەدوا کەوتنو دۆزینەوەی ڕیشەی زمانی کورد هێندێك کەس دەست بە کار بوونو زۆر مەسەلەو مەتڵەبیان بۆ ڕوون بۆتەوە، هەر وەك: "یَ . شودزکو"[(2)] کە خۆی لە پێوەرانی ئەم لێکۆڵینەوەیە[(3)] الفـو بێی زمانەکانی کوردیو فارسی بە یەك دەزانێو پرۆفیسۆر "سایکس Saykce" بە خوشحاڵیو دڵنیایی لە ئاکامی لێکۆڵینەوەکەی خۆی دەڵێ: مادەکان یەکێك لە عەشایری کورد بوون کە لە ڕۆژهەلاتی ئاشوور لە خاکێکدا دەژیان کە هەتا باشووری دەریای مازندەران "کاسپین" درێژەی هەبوو، زمانەکەشیان وەك هی هەموو کوردەکان ئارییائیە.[(4)] دومۆرگان دەنووسێ: زمانی کوردی یەکێك لە لقەکانی هێندو ئێرانییەو

---

(1) مێژووی ئاشوور، سیر سیدنی ئیسمیت ل 195

(2) A . Chodzyko کتێبێکە کە لە سەر زاراوەی سلێمانی لیچکۆڵینەوەی کردوە.

(3) ئەم کەسە کە کونسوولی ڕووس بووە، کتبێکی لێکۆڵینەوەی لە سەر زاراوەی کوردی سلێمانی بە زمانی فەرانسە نووسیوە کە لە ڕۆژنامەی ڕووداوەکانی ڕۆژانەی ئاسیاییدا لە ساڵی 1857 بلاو بۆتەوە.

(4) مێژووی گشتی مێژوو نووسان لە پرۆفیسۆر سایس، ل 253

جگە لە یەك دوو بابەت نەبیٚ فەرقیٚکی ئەوتۆی لەگەڵ فارسی نیە، زاراوەی خەڵکی موکریان (سابلاغ یا مەهاباد) تۆخترینی زاراوەکانە.[5]

میجیٚرسۆن Mijirsonیش لە سەر ئەو باوەڕەیە کە زمانی کوردی خاویٚنترینی زمانەکانی ئاسیایە لە بواری تیٚکەڵی لەگەڵ زمانی عەرەبی[6] و ئەو زانایە کە بە قەدرایە کوردیٚك کوردی دەزانیٚو زیاتر لە زانایەکی کورد لە سەر زمانی کوردی زانیاری هەبوە، دریٚژە دەداو دەڵیٚ: زمانی کوردی بیٚ ئەملاو ئەولا لە زمانی فارسی قەدیم نیٚزیکترە لە نیٚزیکی زمانی فارسی ئەمڕۆ لە زمانی فارسی کۆنو ئەو زەمانەی کە میٚژووی ڕاستو درووستی ئیٚران بۆتە بیروڕاو بۆچوونی ئەمو ئەو لە ناو چووە، زمانی کوردی کە ئاریایی ڕاستو ڕەوانو ڕەسەنە تا ئەمڕۆش لە نیٚو شاخە بەرەو ئاسمان هەڵچووەکانی کوردستان پاریٚزراوە [7].

بۆ سەلماندنی ئەم وتەو بۆچوونانە دەتوانین زۆر نموونە بیٚنینەوە کە یەکیٚك لەوانە هەر وەك لە پیٚشدا ئاماژەمان پیٚ کردوە وشەگەلیٚکی فرەیە کە لە ڕاستیدا هەر وشەی ئەویٚستایینو ئەمڕۆش لە کوردیدا بە تەواوی بە کار دەهیٚندریٚن کە چی لە فارسی ئەمڕۆییدا نین. سەرنج بدەنە ئەو چەند نموونانەی کە لە ژیٚرەوە دەیانهیٚنین:

1)	ئەمە، Ama	ئاماژە بە نیٚزیك ئەمە،
2)	ئەوە، Ava	ئاماژە بە دوور ئەو،
3)	نیمەڕۆ، Nimaro	نیوەڕۆ،
4)	ئەوبەر، Avbar	ئەوبەر.

ژمارەکانی یەکو دوو ڕاست وەك خۆیان لە یەکیٚك لە لەوحە زیٚڕینەکاندا کە لە تەختی جەمشید دۆزراوەتەوەو هی سەردەمی هەخامەنشییەکانە، نووسراون، ئەم لەوحە لە موزەی ئیٚرانی باستاندا مەوجوودە[8] و زۆر وشەیتری وەك مزگەوت

---

[5] Jam de morgan: mission saenti frgue vol 2 p.b
[6] ڕاپۆرتی سلیٚمانییە 1918 ل 85
[7] میٚژووی کوردو کوردستان، پرۆفیسۆر محەمەدئەمین زەکی ل 132
[8] جوغرافیای کوردستان، ناصر محسنی ل 9 تا 58

www.pertwk.com

Mzgavt، دەرزی Darzi، دەرزیگەر Darzigar، بەرگدروو، خەوتن Khavtn کە هەموویان لە ئەویستادا هەنو لە کوردی ئەمڕۆشدا زۆر باون، لە حاڵێکدا کە لە فارسی ئەمڕۆدا هەر نین، دیسانیش بۆ زیاتر ئاگادار بوونو بەرئاورد کردن، سەرنج بدەنە ئەم وشانەی ژێرەوە:

کوردی	ئەویستایی	فارسی ئەمڕۆ
بەرخ	وراخا	برّە
هاوین	هامین	تابستان
گرتن	گرتن	گرفتن
لێستن	لێستن	لیسیدن
نەیهێشت	نەیهێشت	نگـزاشت
هەمووبان	هەموبن	همەشان تماشان
وشتر	وشترا	شتر
مەڕ	مەی	گوسفند[1]

بەم شاهیدانەوە لەم یەقینە نێزیك دەبینەوە کە نووسراوەکانی زەندو ئەوێستا، نێزیکترین زاراوە لە زاراوەی کوردیو بە تایبەتی زاراوەی موکرییەو هەر وەك مستۆگەرە کە ئەسڵ زمانی موکرییەو زمانی پارسی ئەو سەردەمیش هەر ئەم زمانە بووەو شوێنەواری مەوجوود لە ئیستەخر (پرسپولیس)یش پشتیوانی ئەم بۆچوونەیە. نووسینی ئەم زمانەش وەك تەواوی زمانەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستو ڕۆژهەڵاتی نێزیك کە کەوتوونەتە ژێر دەسەڵاتو ڕکێفی عەرەبان، چوونە ژێر کاریگەری زمانی عەرەبی، ئەلفو بێیەکەیان لە عەرەبی وەرگرتووەو زاراوەکانی کوردیش بە ئەلفو بێی عەرەبی دەنووسرێن. زۆر بە داخەوە تاقمێك لە ژێر کاریگەری ئەو بیرۆکە بڕیار دراوەی هەر

(1) کارنامەی اردشیر بابکان، احمد کسروی لاپەڕە جۆراوجۆرەکان.

www.pertwk.com

وەك لە سەرەتای ئەم كتێبەدا ئاماژەمان پێ كرد ئیراد لەم كارە باشە (نووسین بە ئەلفو بێی كوردی) دەگرنو بە كارێكی خراپی دەزاننو قسەی خراپی وەك ئەم كارە ئەسالەتی كوردان وەردەگرێتەوە، سەیرتر لەوەش ئەم قسە بێ جێیانە بە دوای لزگەیەك مەتڵەبی دیكەدا دێنن كە نیشاندەری ئەوەن زمانی كوردی زمانی ئارياييیەو نیشانەی ئاريایی بوونو ئێرانی بوونی ئەوانە، واتە دوای ئەوەی بە وتەی خۆیان سەلماندیان كە زمانی كوردی، دایكی زمانەكانی ئێرانی ـ فارسی قەدیمو پەهلەوی یا زمانی زەندو ئەوێستایە، دەنووسن: زمانەكانی كوردان سەرەڕای ئەوەی ناتەبايیو شێواوی زۆریان پێوە دیارە، هەموو لقی زمانی ئێرانینو ناكۆكی كوردیو ئێرانی زاتیو بونیادیی نییە، بەڵكوو دوایە هاتۆتە گۆڕێو سەلماندنی ئەم بۆچوونەش پێویست بە بەیانی دەلیل ناكا. ئەو مێژووانەش كە زانایانی كورد نووسیویانە وەك شەرەفنامە، بە زمانی فارسی نووسراونو هەتا ئێستاش پیاوانی پیری خوێندەوار نامەكانی خۆیان بە فارسی دەنووسن. لە ساڵی 1921را هەوڵ دراوە زمانی كوردی بكەنە زمانی قەڵەمو لە جێگەی زمانی فارسی دابنێن، دوایەش بۆ دەستپێكی ئەم بۆچوونە چەند بەیتێكی وەك "میهرو وەفایان" لە ساڵی 1345ی هەتاوی بە فارسیو كوردی لە تەورێز چاپ كردوەو كەوتۆتە بەرچاوی خوێنەران تا بزانن چۆن لە ژێر پەردەی زمانی قەومیدا، زمانی ئەدەبیو نووسراویی نەتەوەیەك دەشێوێنن[2-3]

---

[2] ئەو بەیتە لە ساڵی 1345ی هەتاوی بە هیمەتی ئاغای قادر فەتتاحیقازی بە هۆی چاپەمەنی زانكۆی تەورێز چاپ كراوەو بڵاو بۆتەوە.

[3] خەتو زمانی كوردی لە ساڵی 1321ڕا لە كوردستانی عێراق هاتۆتە گۆڕێو لەو كاتەوە تا كاتی ڕاپەڕین نە هەر لە قوتابخانەكان بەڵكوو لە هێندێك لە زانكۆكانیش باو بووە، لە ساڵی 1970 بە دوا كۆڕی زانیاری كورد بۆ لێكۆڵینەوەو وەرگێڕانو چاپو بڵاو كردنەوە لە بەغدا داندرا بوو كە ئەدیبی زۆر بە ناو بانگی تێدا بوو، دەیانو بگرە سەدان بابەتیان بە شێوەی زۆر لەبارو جوان بڵاو كردۆتەوە. لە ڕاستیدا نووسینی كوردی لە كوردستانی عێراق دەیان ساڵە جێی خۆی گرتوە. ئەگەر لە زەمانی شای ئێرانو ئاخووندەكانیش لە كوردستانی ئێران ئەم كارە ساغ بوو. بەڵام هەر لە زەمانی كۆمەڵەی (ژ ـ ك)و دواتریش لە حیزبی دێمۆكراتو كۆماری كوردستاندا هەوڵی زۆر بۆ نووسینی كوردی دراوە، هەر چەند خەتێكی ئیستاندارد نەبووە بەڵام گۆڤاری نیشتمانو ڕۆژنامەی كوردستانو گۆڤارەكانی هاواری نیشتمان، هەڵاڵە، گڕو گاڵی منداڵان لەو سەردەمەدا زۆریان لەو بابەتەوە خزمەت كردوە. دوای شۆڕشی گەلانی ئێرانیش لە ساڵی 1357ی هەتاویدا هێزە سیاسییەكانی كوردستان هەموویان بە كوردی بڵاوكیان هەبوەو حیزبی دێمۆكرات لە سەرەوەی هەموویانو لە پێش هەمواندا كلاسی زمانی كوردی داناو بڵاوكیان بە كوردی زۆر بووەو لە كاتی شۆڕشی چەكداریشدا لە هەموو مەكتەبەكانی كە لە

ئەم چەشنە نووسراوانە ئەگەر لە لایەن کەسانێکی نەخوێندەوار بڵاو کرابانەوە، جێگەی ئیراد نەبوو، بەڵام بە داخەوە کاتێك دەبینین کەسانێکی خوێندەوارو خاوەن خامەو تەنانەت زاناشن، ئەو کات کە بیری خوێنەران بە لاڕێدا دەکێشرێ مرۆڤ تووشی کەسەر دەبێ، ئاخر خاوەن بوونی زمانێك لە سەر بنەمای زانستیو لە مێژینەو نووسینی بەڕێگە ورەسەت بۆ هەر قەومێكو نەتەوەیەکەو جێگەی شانازیو سەربەرزییە، جا ئەم زمانە لە هەر بنەماڵەیەکی زمانی بێ.

کاتێك نەتەوەیەك بە زمانێك دەدوێ مافی خۆیەتی پێشی بنووسێ، زمانو خەتو نووسینی هەر قەومێك نە تەنیا کەسایەتی ئەو قەومە ناشێوێنێ بەڵکوو بە ناسنامەی کەسایەتیو پلەی بەرزی ئەو نەتەوەش دەژمێردرێ. بەیتێکی کە بەشێك لە ئەدەبیاتو فولکلوری نەتەوەیەك جێگەی شانازی مێژووەکەیەتیو بە زمانی ئەو قەومەشە، دەبێ هەر بەو زمانەش بنووسرێ تا بتوانن چۆنایەتی دەرخەن. بەدبەختی قەومێك لەمە دایە کە بۆ نووسینی فولکلورو ئەدەبیاتی خۆی خەتو ڕێنووسێکی نەبێو لە ئەلفبای خەڵك کەڵك وەرگرێ. ڕەئیس نیا، چ جوان دەڵێ: زمان پڕ بەهاترین سامانە کە پاسەوانی لە بایەخەکانی مەعنەوی گەل دەکا. بۆ موتالای قانوونمەندیو گەشە کردنو بەرەو پێش چوونی زمانێك، پێویستە سەرچاوەو هەوڵەکانی نەتەوەیی لە شکڵ پێدانی ئەو گەلەی کە خاوەنی زمانەکەیە بە شێوەیەکی هەمە لایەنە لێکۆڵینەوەو توێژینەوە بکرێ[1].

لە هەموو شت گرینگتر ئەوەیە کە بزانین زمان بێ نووسین پایەو بناغەی نیەو وەك مرۆڤێك دەچێ کە ڕۆحیان کێشابێو لە سەر جیسمەکەی ڕاوە بکەن، دیارە گیانی بێ

ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدا بوون لە قوتابخانەکان بە کوردی دەرس دەگوتراوە. ئەگەر دواتریش لە بنکەی سەلاحەدین لە ورمێ دانراو گۆڤاری سروەی دەر کرد، خەڵك هەر لە چاوی هێزە سیاسییەکانی دەزانیو هەر ئێستاکە زیاتر لە 10 گۆڤارو ڕۆژنامە هاوکات بە دوو زمانی کوردیو فارسی بە نهێنیو نیوە ئاشکراو تاقو لۆقیان بە ئیزنی کۆماری ئیسلامیش دەردەچن. یارمەتییەکی باشیان بە بەرەو پێدانی خوێندنو نووسینی کوردی لە نێو کیژو کوڕانی کورددا داوەو لە زۆر شوێنیش خەڵك بە هیممەتی ڕۆشنبیران بۆ خۆیان کلاسی کوردییان داناوەو بە پێی توانا لە خزمەت پەرە پێدانی ئەدەبو فولکلوری کورد دان. (وەرگێڕ)

[1] ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێراندا، ڕەحیم ڕەئیس نیا بەرگی دووهەم، لاپەڕەکانی 40 تا 839

ڕۆحیش جگە لە مردوو چیتر نییە. زمانی بێ نووسینیش بێ جووڵەو مردووەو لە ماوەیەکی کورتدا لە ناو دەچێو لە بیر دەچێتەوە.زمانی کوردی زمانێکی زیندووەو هەر لە هەوەڵەوە خەتو نووسینی هەبوەو خەتی پەهلەوی خەتی کوردی بووەو وەك پێشتر باس کراوە زۆربەی لێکۆڵەرەوان گاتەکانی زەردەشت بە کوردی دەزانن‌و هەر لە زۆر کۆنەوە زمانی پەهلەویو نووسینەکەی زیاتر خراونەتە پاڵ کوردان. لێکۆڵینەوەکان‌و دۆزینەوەکانی ئەوان لە ناحیەی "تورکان" ئەو نایەکبوونی‌و جیاوازی ڕایەکان کە لەم بوارەدا هەبوە لە ناو بردو سەلماندی کە بە پێچەوانەی هێندێك بۆچوون کە زمانی ئەوێستاییان بە زمانی ڕۆژهەڵاتی ئێران دەزانی، دەرکەوت کە زمانی ئەوێستا لەگەڵ زمانی ڕۆژهەڵاتی ئێران جیاوازی زۆریان هەیە[2]، بەڵکوو زمانی ئەوێستا بە تەواوی زمانی ڕۆژئاوای ئێرانە[3].

سەید ئەحمەد کەسرەوی زمانی مادی بە زمانی زاڵی هەرێمەکە دەزانێو زمانەکانی وەك ئازەری بە نیوە زمان دادەنێو زمانی پەهلەوی بە ناوکی بنەڕەتی نیوە زمانەکان دادەنێ یا بە واتایەکیتر ئەوانە بە زمانی ناوچەیی حیساب دەکا[4]. بە هەمووی ئەم دەلیلو بەڵگانەی ئاماژەیان پێ کرا، ئەگەر ماوەیەك بە هۆگەلێکو کاریگەری هێندێك هۆکار، خەڵك نەیانتوانیبێ بە زمانی خۆیان بنووسن کەمتەرخەمیان کردوە. ئێستاش لە هەر شوێنێکو بە هەر هۆیەك دەست بە نووسین بکەن‌و زانستی نووسین لەگەڵ زاراوەی خۆیان پێکەوە گرێ بدەن ورییایی‌و هۆشیاری خۆیان دەنوێنن‌و زۆریش جێگای شانازییە. ڕاست بە پێچەوانەی ئەم بیرۆکەی لە سەرەوە هات، هەر وەك ئەو لە سەر پێوەندی ڕیشەیی زمانی کوردیو فارسی قەدیمو پەهلەوی نووسیویەتی کە هیچ پێویستی بە دەلیل نیە، ئەو وتەی ئێمەش بەو ئەندازە ڕوونە، چۆنکوو ئەو دەستە لە زمانەکان کە ڕیشەی ئارییاییان هەیە زۆرن‌و دەشزانین هەموویان وێڕای

---

(2) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 853

(3) گاتاکان، ڕاپۆرتی پور داود، ل 49

(4) کاروەند کەسرەوی ل 338 بە دوا

ئەوەی زاراوەی تایبەت بە خۆیان هەیە، خەتو نووسینی تایبەت بە خۆشیان هەیەو ئەگەر لە نێو ئەواندا چەند قەومێکی وەك ژێرمەنو ئەنگلۆ ساکسۆن لە پیتی لاتین کەڵك وەردەگرنو زاراوەی خۆیان بەم پیتانە دێننە سەر کاغەز هیچ ئیرادی تێدا نیە، چۆنکوو گرینگ دەربڕینی مەبەستی هەر کەسێك لە قەومێکە بە زاراوەی هەر ئەو نەتەوەو حاڵی کردنی مەتڵەبی خۆی بە یەکتر. ئێستا با لە خۆمان بپرسین ئەو نەتەوە جیاوازانەی ئوروپاو ئەمریکاو ئوقیانووسیە کە بە پیتی لاتین (گۆشەیەك لە ئیتالیا) دەنووسنو زاراوەی خۆیان دێننە سەر کاغەز کەمن، حورمەتی زۆریشم بۆیان هەیەو تا ئێرە زۆرم کەڵك لە نووسینەکانیان وەرگرتوە، وێ دەچێ تووشی هەڵەیەك بووبن، ئەویش ئەوەیە کە وایان بیر کردۆتەوە هەر نەتەوەیەك لەگەڵ نەتەوەیەکی دیکە زمانەکەیان لە یەك ڕیشە بێ ماف ئەوەی نییە خاوەنی خەتو نووسینی جیاو تایبەت بە خۆی بێ. بە تایبەت ئەگەر ئەلفبای کوردی وەك هی فارسی بچێو هەر دووکیان لە زمانێکی زاڵ (عەرەبی) بۆ نووسینی کەڵکیان وەرگرتبێ.

جیاوازی وتەی نووسەر لەگەڵ فەرمایشتەکانی ئاغای کەسرەوی ئەوەیە کە ئێمە دەڵێین کوردەکان لە هەموو ئێرانییەك ئارياییترنو ئەگەر گوڵە سەرو نموونەی ئارياییەکان نەبن، هەر نەبێ یەکێك لە پاکترینو تۆخترینیانن، بەڵام کوردەکان زمانیان کوردی واتە زمانی ئەوێستاو زەندەو زمانی مادو پارسی کۆنە. کەوابوو ئەمانەش دەبێ هەر بەم زمانو خەتە قسە بکەنو بنووسن کە ئەو کارەش دەکەنو ئەگەر جیاوازیشی لەگەڵ فارسی ئەمڕۆ هەیە، ئەوە فارسییەکە گۆڕانی بە سەردا هاتوە نە کوردی. ئەگەر کوردیش بە زمانی خۆیان دەنووسن، یەکەم ئەو کارە تەنیا لە 1921 بەم لاوە دەستی پێ نەکراوە بەڵکوو بۆ دوای ئیسلام دەگەڕێتەوە، بۆ 900 ساڵ پێش ئێستاو دووهەمیش ئەوەیە کە ئەم کارە بە هیچ شێوەیەك لە ژێر کاریگەری بیانیاندا نییە. کوردان نە تەنیا بۆ ئەم کارە نەکەوتوونە ژێر کاریگەری بێگانان، بەڵکوو خۆیان لە هەموو ئێرانییەکان بە ئارياییتر دەزاننو ئەگەر تا ساڵی 1921 ـ کە زۆر لەوە پێشتر ئەو نووسینە هەبوە ـ نووسینی کوردی زۆر سەرنج

www.pertwk.com

ڕاكێش نەبوە، نەخوێندەواری یەكجار زۆر لە نێو ئیلو تایفە زۆرو زەوەندەكانی كوردان لە سەردەمەكانی دووری ڕابردووو زاڵ بوونی حكوومەتەكانی ئیستعماری بە سەر ئەم خاكەدا وێڕای بێ ئاگاهیو بێ خەبەری ئەم قەومە لە بزووتنەوە گەورەكانی زانستیو تێكنولوژیو بەرەو پێش چوونی فەرهەنگیو كۆمەلایەتی دونیا لە سەردەمی ڕونسانس بەم لاوە بوو كە سێبەری مەزنی خان خانیو پێرەو كردنی تەواوو كەماڵی یاسای عەشیرەیی (فئودالیتە)یش بوو بە هۆی تاریكی ڕۆحو دەروونی كوردان كە ئەویش هۆی زۆر پڕ كۆسپو تەگەرە لەم بوارەدا بوو، بە شێوەیەك كە بە دوای ئەوەیدا پرۆفیسۆر مینۆرسكی ماوەیەكی زۆر لە نێو كورداندا خەریكی گەشتو گوزارو لێكۆڵینەوە بووە، گەورەترین هۆكاری دواكەوتوویی كورد لە نەخوێندەواریو دووری لە زانستدا دەبینێتەوەو كاتێك دەیان ساڵ دواتر لە 20ەمین كونگرەی ڕۆژهەلاتناساندا تاقمێك لێكۆڵەرەوەی كوردی چاو پێ كەوت گوتی: لەمە بە دوا دەكرێ هیوامان بە داهاتووی كورد هەبێ[1].لە هەر حاڵدا هەر وەك گوترا ئەلفبای كوردی وەك هی فارسی لە عەرەبی وەرگیراوە، بەم تەوفیرە كە لە خەتی كوردیدا وەك فارسیو عەرەبی بزوێن جیا لە وشە نین، بەڵكوو لە نێو وشەگەلو پیتەكاندایەو ئەوە دەبێتە هۆی ئەوەی نووسراوەی كوردی بە ساناتر بخوێندرێتەوە، هەر چەند بە وتەی هێندێكان ئەم كارە لە ژێر یاساو ڕەوشتێكی تەواودا بەڕێوە ناچێ[2]كە دیارە ئەوەش لە ئاكامی ئەم گیرو گرفتانە دایە كە لە سەرەوە باسمان كردنو هەروەها بە هۆی نەبوونی كارناسو پسپۆرانی خاوەن ڕا لەم بابەتە گرینگەدا بووە، بەلام لە عەینی كاتدا بەرچاو گرتنی زۆربەی ڕێزمانی فارسی كۆنو پەهلەوی هەر بەو شێوە كە لە كوردیدا بایەخی زۆرتر بەم بابەتە دەدەن بەڕێوە دەچێ، بۆ نموونە پیتی (و) كە لە فارسی ئەمرۆدا بۆتە (ب) لە كوردیدا هەر بە شێوەی قەدیمو بنەڕەتی خۆی دێتە گوتن وەك وشەی (ئاب) لە فارسیدا كە پێشتر (ئاو) بووە، كورد ئەمڕۆش هەر دەڵێن

---

(1) ڕساڵەی كوردان، پرۆفیسۆر مینورسكی

(2) جوغرافیای كوردستان، نووسینی ناصر محسنی، ل 65 چاپی 1427.

ئاو، یا (تابستان) كە كوردان (تاوسان)ی پێ دەڵێن. نموونەیەكیتر دەتوانین لە (باو)ی چەفت بێنینەوە كە لە زمانی پەهلەویدا بە (بی) هاتۆتە گوتن بەڵام لە فارسی ئەمڕۆییدا (ی) پەڕیوە وەك "بخورم" لە فارسیدا كە لە پەهلەوی‌و كوردیدا (بیخۆ) دەگوترێ‌و (بكن) لە فارسی ئەمڕۆدا كە لە پەهلەوی‌و فارسی قەدیمدا (بیكە) بووەو ئەمڕۆش لە كوردیدا هەر (بیكە) دەگوترێ.

لە ئیمتیازەكانی زمانی كوردی لە بەرامبەر فارسی ئەمڕۆدا هەبوونی هێندێك دەنگە كە لە زمانی پەهلەوی‌و فارسی قەدیمدا بووە بەڵام لە فارسی ئەمڕۆدا نییە. بۆ نموونە دەنگێك كە لە نێوان (واو)و (یاو)دا هەبووەو نێزیك بە (ve) بووە وەك (كوێر)و (گوێچكە)[1]. بە هەر حاڵ وەك زۆر جار گوتوومانە درێژەدانی ئەم باسە گونجاوە بەڵام لە ئامانجی ئەم كتێبە بە دەرە.

---

[1] هەمان سەرچاوەو دەستووری زمانی كوردی لە مستەفا كەیوان.